

УДК 159.922.73:316.362.1

ГАННА ЄЩЕНКО

м. Миколаїв

eschenko.hanna@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СІМ'Ї НА РОЗВИТОК ДИТИНИ

У статті висвітлено особливості взаємовідносин у подружній діаді під час кризи після народження дитини. Описано емоційні процеси, з якими стикаються чоловік і жінка після появи у родині дитини. Особливу увагу приділено впливу на розвиток дитини емоційного стану та поведінки кожного з батьків, внутрішньосімейної атмосфери в цілому. Описано основні напрямки досліджень впливу родинних факторів на розвиток дитини, перелічено маловивчені аспекти впливу на нього батьків. Розкрито особливості материнського, батьківського та загальносімейного впливу на дитину.

Ключові слова: розвиток дитини, криза, батьківсько-дитячі відносини, подружня діада, сімейна підсистема, подружжя, формування особистості.

Народження дитини у подружній парі – зазвичай радісна та бажана подія. Вона знаменує перехід родини на новий етап життєвого циклу, та є логічним показником її розвитку. Поява нової маленької людини також приносить із собою багато нових обов'язків, у членів родини з'являються нові ролі та функції. Тепер вони не лише чоловік і дружина, а ще – мама і тато.

С. Мінухін визначає, що після народження у родині дитини зазвичай сім'я занурюється у кризу. Такий новий стан сімейних відносин є складним для сімейної системи, проте може мати як негативний, так і позитивний результат – знаменуючи настання змін [7, 25–32]. А. Варга і Т. Гурко вказують, що деякі родини переживають кризу після народження дитини достатньо важко. І власне, як вони із цією кризою будуть обходитися, залежить від «запасу міцності» їх пари, що вони встигли накопичити до народження дитини [2; 3]. З огляду на дослідження А. Варгою факторів, що впливають на переживання кризового періоду, вирізняються: зміна економічного стану родини, поява нових та перерозподіл вже існуючих сімейних ролей, особливості соціокультурного середовища сім'ї, спільне чи окреме проживання подружжя з іншими родичами [2].

Таким чином, під час цієї кризи, набувши функцій батьків, важливим постає збереження функції чоловіка та дружини. С. Мінухін, Ч. Фішман вказують, що подружня підсистема, збігаючись за своїм складом з батьківсь-

кою, має проте інші завдання і функції [7]. Описуючи поняття подружньої підсистеми, Дж. Браун і Д. Крістенсен визначають її як компонент подружнього союзу, який включає в себе всі поведінкові ланцюжки, які розвиваються з почуттів любові і відданості партнерів один одному. Описана авторами підсистема не має спільних характеристик з виконанням ролей кожним із партнерів при взаємодії з іншими членами в рамках нуклеарної або розширеної сім'ї. Таким чином, подружня підсистема включає в себе лише взаємодію всередині подружжя, і не поширює свій вплив у відношенні дітей. Це пояснюється тим, що прояв уваги до дитини зі сторони батьків є функцією батьківської підсистеми [1, 67]. Важливе завдання подружньої підсистеми С. Мінухін і Ч. Фішман вбачають у виробленні меж, які захищають кожного з подружжя, залишаючи йому територію, необхідну для задоволення власних психологічних потреб без втручання родичів, дітей та інших членів сім'ї. З огляду на це, важливим аспектом життєздатності сімейної структури є адекватність таких меж [7, 23].

Проте, згідно із даними досліджень О. Антонюк повноцінне збереження подружніх функцій поряд із новими батьківськими часто стає достатньо складним. В.Єсенков у своєму дослідженні факторів стійкості шлюбу відмічає, що після пологів у житті жінки відбуваються значні зміни. Насамперед змінюється установка молодої матері по відношенню до самої себе: стаючи матір'ю, вона

переходить на позицію «мати дитини». Таким чином, жінка повністю переходить в світ дорослих людей, залишаючи колишню позицію дитини, яка була характерна для неї у кожен період життя до появи дитини, незалежно від жодних факторів. Можна зробити припущення, що саме у зв'язку з цим відбувається глибинна ідентифікація зі «справжніми» жінками [4]. На думку Жд. Брауна и Д. Крістенсен, із присвоєнням «титулу» матері, у жінки з'являється статево-рольова ідентифікація «ми – матері». Великого значення у цей час набуває дитяче, ласкаве ім'я жінки, оскільки перехід у дорослий світ, нові обов'язки і роль мами надають особливого значення дитячим спогадам і тому імені, яке використовувала власна мати. З'являється нове ім'я – «мама», яке оточуючі починають часто використовувати як заміник особистого імені [1].

Важливо відмітити, що за А. Варгою, існує тенденція, коли мати більшість часу присвячує дитині, «забуваючи» про чоловіка. Це стає особливо значущим з урахуванням того факту, що народження дитини значно впливає не тільки на особистість жінки та подружні взаємини, а й на ідентичність чоловіка [2]. Так, В. Єсенков описує появу у деяких чоловіків специфічних страхів, пов'язаних з виконанням функцій, які традиційно покладаються на чоловіка; зі здоров'ям дружини і дитини; зі зміною взаємин у подружній діаді [4]. Г. Фігдор акцентує увагу, що для деяких чоловіків поява дитини є підсвідомо травматичним повторенням втрати любові дружини, якщо вони самі пережили це в дитинстві з приводу народження брата або сестри, – втративши любов власної матері; або ж турбота дружини про дитину загострює його незадоволену потребу в безмежній материнській любові. У зв'язку з цим, дружина може стати об'єктом агресивності, не завжди усвідомленої, яка колись була спрямована на власну матір.

Е. Ейдемільер і В. Юстіцкіс описують почуття, що з'являються у чоловіка на фоні зближення жінки з дитиною і зменшення жіночої уваги та турботи: почуття непотрібності, покинутості, використаності. У чоловіка з'являються ідеї, що родині він потрібен тільки як

постачальник грошей на їжу та утримання дитини, пральник та прибиральник для втовленої дружини. Також автори вказують, що зазвичай чоловік може перебувати у такому стані «самотійної турботи про себе» приблизно рік. А далі почуття суму та бажання нових емоцій починають переважати над почуттям боргу та відповідальності перед родиною [10]. Проте, ця ідея вступає у протиріччя з висловленою В. Сатир ідеєю про тривалість кризи після народження дитини складає приблизно один рік. Тобто, чоловік починає відчувати необхідність змін саме у період закінчення кризового етапу життя родини. З цього можна зробити висновок, що налагодження відносин подружньої підсистеми може бути порушене саме у випадку, якщо дружина не піддається нормативній сепарації із дитиною, продовжуючи залишатися із нею у надто близьких для цього етапу відносинах. Тобто, так жінка збільшує психологічну дистанцію із чоловіком, та протидіє нормальному розвитку сім'ї.

Вплив подружніх відносин на відносини з дитиною широко представлено у науковій літературі. У роботах С. Бахаревої, А. Варги, С. Нартової-Бочавер показано взаємозв'язок подружніх відносин і стилю батьківсько-дитячих відносин [2; 8]. Ю. Альошина, О. Дубовська, С. Духновський, Л. Гозман, описують особливості діагностики залежності батьківських позицій від відносин в подружній парі [9]. Існуючих на сьогоднішній день психологічних досліджень досить для констатації наявності факту впливу подружніх відносин на особистісний розвиток дитини. Однак, для відповіді на питання про механізми такого впливу сучасної наукової інформації виявляється недостатньо. Дефіцит результатів наукових досліджень виявляється, перш за все, при аналізі безпосереднього впливу стосунків у шлюбі на розвиток дитини. Таким чином, можна підсумувати, що переважна більшість досліджень присвячена вивченню феноменів, які опосередковують вплив відносин у подружній парі на розвиток дитини в сім'ї. Так, традиційно предметом досліджень виступають батьківсько-дитячі відносини, стилі батьківської поведінки [1], внутрішньосімейне спілкування [4; 8].

Відносини, що виникають всередині подружньої пари, мають свій специфічний і безпосередній вплив на процес психічного розвитку дитини. Відносини між батьками, будучи однією зі складових соціальної ситуації розвитку дитини, не можуть не здійснювати на неї свій вплив.

У роботах М. І. Лисиної показано, що спілкування з дорослим є провідним фактором розвитку дитини, в тому числі становлення її самосвідомості й особистості [6].

Як показують дослідження В. Сатир, напруженість, наростаюча у взаєминах між подружжям, має тенденцію розряджатися поза подружньою діадою – в сфері батьківсько-дитячих відносин. Н. Юдіна вказує, що при наявності латентного, пригніченого конфлікту в подружній парі, її учасники починають проявляти свої негативні почуття один до одного не прямо, а опосередковано через дитину. Таким чином, спілкування батьків із дитиною починає містити елементи конфліктів подружньої підсистеми, у якій завдяки цьому значно знижується напруга. Проте, такі сімейні відносини є деструктивними для розвитку дитини. Ця ідея підтверджується у роботі Г. Клауда і Дж. Таунсенда [5]. Продовжуючи тему досліджень деструктивних для розвитку дитини факторів, Т. Гурко і Н. Кошечко зазначають, що нетерпимість, максималізм, недовіра, зайва афективність і фізичні покарання щодо дитини є проявами прихованого міжособистісного конфлікту в батьківській парі [3]. З іншого боку, на думку колективу психологів Т. Лідз, А. Корнелісон, С. Флек, Д. Террі, якщо в парі існує подружній конфлікт, то чоловік і жінка можуть взаємодіяти з дитиною, тільки через перенесення на неї власних потреб. Тобто, конфліктність стосунків подружньої пари позбавляють відносини батьків із дитиною безпосередності, спонтанності, творчості. У випадках опосередкованості потребами батьків, відносини у батьківсько-дитячій підсистемі можуть носити ригідний та стереотипний характер. Аналіз та узагальнення вищенаведених тверджень, дає змогу зробити висновок, що батьківсько-дитяча підсистема у випадку опосередкованості спілкування потребами батьків, наповнюється лише темою задоволення цих

потреб, або пошуком шляхів вирішення (імовірно, психологічно нелегальних) подружніх конфліктів. Потреби дитини в таких стосунках залишаються без уваги, а спілкування носить формальний характер. І в підтвердження цьому слугує описана вище Н. Юдіною ідея опосередкованості прояву негативних почуттів у парі через відносини з дитиною.

М. Боуен стверджує, що якщо конфліктуєчі батьки зосереджують всю свою енергію і звинувачення один на одному, то навіть сильний постійний конфлікт між ними, коли жоден з них не здатний пристосуватися або адаптуватися в своїх взаєминах, не завдасть особливої шкоди особистісному розвитку дитини [12].

Аналіз клінічної практики Е. Ейдемільера, В. Юстіцкіса та досліджень А. Співаковської показує, що чим більш ригідними є відносини в подружній парі, тим більш ригідний характер носять батьківсько-дитячі відносини [10].

Відхилення від норми материнського ставлення розглядається як вагомий фактор у виникненні порушень психічного розвитку дитини. Так, Г. Скобло, А. Северний, Т. Баландіна розглядають неадекватне материнське ставлення до дитини в ранньому дитинстві як середовищний фактор у розвитку шизофренії. Автори пояснюють, що спілкування з дитиною у формі надання подвійних послань, коли повідомлення суперечать один одному, відсутність логічності в поведінці батьків сприяють прогресуванню порушень мислення. Е. Ейдемільер і В. Юстіцкіс пояснюють набуття дитиною неспроможності виконувати і розуміти суперечливі послання батьків порушенням асоціативних процесів, понятійного та аналітичного мислення – викликаних поведінкою батьків. Важливо, що у подальшому житті, ці явища переносяться на відносини з широким колом оточуючих [10].

Т. Гурко зазначає, що подружня підсистема є базовою при утворенні сім'ї, та повинна визначати її функціонування – взаємне задоволення емоційних, сексуальних потреб подружжя, їх прагнення до особистісного розвитку і росту має стати основою для більш гармонійного існування всіх членів сім'ї [3]. Як

ззначив С. Минухін, подружня підсистема має життєво важливе значення для розвитку дитини. Через неї дитина отримує модель інтимних взаємостосунків, які характерні для щоденного спілкування. Власне у стосунках батьків як подружжя дитина бере знання щодо способів висловлення любові та прихильності, ставлення до партнера, набуває досвіду переживання стресу, і вчиться долати конфлікти на основі рівноправності. С. Минухін і Ч.Фішман акцентують увагу, що саме завдяки спостереженню за батьківською підсистемою дитина формує уявлення про контактування з зовнішнім світом [7].

На розвиток дитини впливає велика кількість факторів, серед яких соціальна ситуація зачаття, народження і життя, кількість та порядок народження дітей у родині, місце народження, спадкові фактори психічного та біологічного плану, індивідуальні особливості організму дитини, характер емоційної взаємодії зі значущими дорослими та однолітками [1; 8].

Г. Клауд і Дж. Таунсенд важливим фактором у розвитку дитини вбачають у взаємодії з матір'ю. Мати, як частина діади, утвореної з дитиною, формує дитину як майбутню особистість, яка спроможна протидіяти змінам навколишнього середовища, та боротися зі стресами. У цьому процесі головним компонентом є прихильність та почуття любові між немовлям і матір'ю [5]. Емоційний зв'язок у діаді спонукає дитину шукати у матері захисту у ситуаціях ризику чи небезпеки. На основі цього у дитини формується власне почуття безпеки і впевненість у собі [11].

Л.Чистович і Є.Кожевнікова акцентують увагу, що сила прихильності дитини до матері (у даному випадку, це синонімічні поняття до переживання захищеності і впевненості) визначаються готовністю матері якомога швидше допомогти стривоженій дитині, та активністю материнської взаємодії з дитиною у процесі повсякденного спілкування.

Здатність дитини протистояти стресовим ситуаціям залежить від умінь матері пристосувати зовнішнє середовище дитини до її індивідуальних особливостей. А рецидивуючі випадки стресу здійснюють негативний вплив на розвиток стресостійкості. Ста-

білізацію дитини у стресі обумовлює стабільність матері [11; 12].

Згідно з ідеями етологічної концепції К.Лоренца, головним у розвитку дитини є формування якісного емоційного зв'язку, підсвідомо керуючись яким і мати, і дитина прагнуть фізичного спілкування один з одним. Це явище пояснюється терміном імпринтинг – вродженою здатністю тварин слідувати за об'єктом.

Для розвитку дитини особливо важливими є такі елементи спілкування з матір'ю: фізичні пестощі, контакт очей, особлива інтонація мовлення, стійка прихильність матері до дитини, навчання орієнтуванню у ситуаціях довіри, забезпечення здорового фізичного, психічного, емоційного, соціального розвитку, часте тримання на руках, позитивне ставлення до дитини [5; 6]. Є. Алексєєнкова вказує, що емоційна та сенсорна депривація негативно впливає на розвиток людини.

В. Орел і І.Добряків вказують на існування фактори негативного впливу на встановлення емоційної близькості між матір'ю і дитиною, що у свою чергу перешкоджає коректному розвитку дитини. Серед таких факторів автори виділяють емоційну незрілість та неврівноваженість жінки, психологічно-соціальну неготовність до ролі матері.

Значний вплив на розвиток дитини здійснює батько. О. Алексєєнкова, Г. Скобло, А. Северний, Т. Баландіна прояви турботи, доброти, ніжності батька до дитини інтерпретували як імітацію поведінки жінки-матері, і що ці прояви від батька ніяк не впливають на дитячий розвиток. Проте, І. Добряків вказує, що і батьківство, і материнство є важливими для дитини в плані передачі емоційного досвіду, адже вони передають опосередкований продукт обміну почуттями з їх власними батьками.

Г. Крайг відзначає, що батько впливає на дитину як прямо, так і опосередковано – через матір і створення сприятливого мікроклімату у родині. Крім того, для хлопчиків батько має стати провідником у чоловіче життя, а дівчатам – забезпечує безумовну любов і прийняття [6].

Також існують загальносімейні фактори впливу на розвиток дитини. До них належать

такі несприятливі значущі ситуації: виховання дитини одним із батьків, прийомними батьками, родичами, ситуативне проживання дитини з батьками [6].

З. Матейчик зазначає, що не сам факт не проживання дитини з батьками (або одним із них) негативно впливає на її розвиток, неефективність людини у батьківській ролі. Людина, що відчуває себе нещасною або неповноцінною через зруйнованість стосунків із партнером, має менше можливостей забезпечити дитині якісну емоційну атмосферу у порівнянні з учасниками реальних подружніх діад. Так само і діти з повних сімей не отримують цієї атмосфери у випадку неефективної, деструктивної взаємодії у батьківській діаді.

О. Алексєєнкова, Г. Фігдор ризикованою для дитячого розвитку вбачають соціальну ізоляцію, так як оточення у варіанті коректної з ним взаємодії, забезпечує особистості дитини підтримку, формування гармонійних і довірливих відносин поза родиною. А як зазначає Г. Бреслав, дитина може ефективно увійти до світу дорослих не через взаємодію з батьками, а через спілкування з однолітками.

Батьківська гіперопіка заважає дитині підтримувати відносини з оточуючими людьми, та формуванню вміння самостійно приймати рішення, стає перешкодою для розвитку незалежної поведінки, та підтримує інфантилізацію особистості. Для дітей таких батьків характерними є підвищена небезпека невротичних зривів та психосоматичних розладів [4].

Ю. Гіппенрейтер відмічає, що дратівливість батьків може позбавляти дитину спокою, почуття впевненості. А страхи батьків, за В. Єсенковим, можуть стати фактором обмеження активності дитини [4].

Таким чином, аналіз літератури з тематики ролі сім'ї у розвитку дитини дає на змогу констатувати, що існують як фактори здійснення позитивного, так і негативного впливу на дитячий розвиток. Більш детальний розгляд негативних факторів вказує на те, що жо-

рстоке поводження з дитиною, фізичне катування батьками, сексуальне насилля, психологічне насилля, вплутування у сімейні конфлікти – надзвичайно небезпечні явища для психіки дитини. Біль, соматичні страждання, образа, страх, обурення, безсилля, безпорадність, відсутність тепла та підтримки, розчарування – всі ці фактори можуть призвести до психічних та соматичних захворювань. Отже, можна зробити висновок, що сім'я загалом та кожен її компонент спричиняє значний вплив на психічне здоров'я і формування організму дитини.

Список використаних джерел

1. Браун Дж. Теория и практика семейной психотерапии: [учебное пособие] / Дж. Браун, Д. Кристенсен. — СПб.: Питер, 2001. — 248 с.
2. Варга А. Я. Системная семейная психотерапия: [краткий лекционный курс] / А. Я. Варга. — СПб.: Речь, 2001. — 144 с.
3. Гурко Т.А. Теоретические подходы к изучению семьи: [монография] / Т. А. Гурко. — М.: Институт социологии РАН, 2015. — 176 с.
4. Єсенков В.А. Стійкість шлюбу: проблеми, чинники та умови: [навчальний посібник] / В. А. Єсенков. — М.: Бостон, 1999. — 210 с.
5. Клауд Г. Фактор матери: [научно-популярная литература] / Генри Клауд, Джон Таунсенд; [пер. с англ. Л. Б. Сумм]. — 6-е изд. испр. и перераб. — М.: Триада, 2013. — 120 с.
6. Лисина М. Спілкування з дорослими у дітей перших семи років життя [стаття] / М. Лисина // Хрестоматія дитячої психології: від немовля до підлітка. — М.: МПСИ, 2005. — С. 148—168.
7. Мінухін С. Техніки сімейної терапії: [навчальний посібник] / С. Мінухін, Ч. Фішман; [пер. з англ. А. Іорданського]. — М.: Незалежна фірма «Класс», 1998. — 304 с.
8. Нартова-Бочавер С. К. Жизненное пространство семьи. Объединение и разделение: [научно-популярная литература] / С. К. Нартова-Бочавер, К. А. Бочавер, С. Ю. Бочавер. — М.: Генезис, 2011. — 320 с.
9. Олифинович Н.И. Психология семейных кризисов: [учебник] / Н. И. Олифинович, Т. А. Зинкевич-Куземкина, Т. Ф. Велента. — СПб.: Речь, 2008. — 360 с.
10. Эйдемиллер Э. Г. Семейная психотерапия: [хрестоматия] / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис. — Л.: Медицина, 1989. — 192 с.
11. Эриксон Э. Детство и общество: [монография] / Э. Эриксон; [пер. с англ. и науч. ред. А. А. Алексеев]. — СПб.: Летний сад, 2000. — 415 с.
12. Bowen M. Family therapy in clinical practice / M. Bowen. — N.Y.: Jason Aronson, 1978. — 584 p.

HANNA ESCHENKO
Mykolaiv

FEATURES OF FAMILY INFLUENCE ON CHILD DEVELOPMENT

The article describes the features of the relationship in married dyad during a crisis after the birth of a child. The emotional processes faced by a man and a woman after the appearance of a child are described.

Particular attention is paid to the influence on the development of the child's emotional state and behavior of each parent, the intra-family atmosphere as a whole. The main directions of research on the influence of family factors on the development of the child are described, and a few aspects of the influence of parents on him are listed. The features of maternal, parent and family influence on the child are revealed.

Key words: child development, crisis, parental-child relations, married dyad, family subsystem, marriage, personality formation.

АННА ЕЩЕНКО

г. Николаев

ОСОБЕННОСТИ ВЛИЯНИЯ СЕМЬИ НА РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА

В статье описано особенности взаимоотношений в супружеской диаде во время кризиса после рождения ребенка. Рассмотрено эмоциональные процессы, с которыми сталкиваются мужчина и женщина после появления в семье ребенка. Особое внимание уделено влиянию на развитие ребенка эмоционального состояния и поведения каждого из родителей, внутрисемейной атмосферы в целом. Описано основные направления исследований влияния семейных факторов на развитие ребенка, перечислено малоизученные аспекты на него родителей. Раскрыто особенности материнского, отцовского и общесемейного влияния на ребенка.

Ключевые слова: развитие ребенка, кризис, детско-родительские отношения, супружеская диада, семейная подсистема, супруги, формирование личности.

Стаття надійшла до редколегії 24.10.2017

УДК 615.851

ЕКАТЕРИНА ЗУРИЛОВА, ИННА БРУНАРСКАЯ

KattyZ@meta.ua, innabbru@gmail.com

г. Николаев

СКАЗКОТЕРАПИЯ КАК МЕТОД ПСИХОКОРРЕКЦИИ

С малых лет сказка подсознательно является для ребёнка путеводителем к дальнейшей жизни и её моральным нормам. Именно через неё ребёнок осознаёт, что такое хорошо, а что такое плохо, видит конкретные модели поведения героев, которые могут привести как к счастливой развязке, так и к неудаче. Сказкотерапия – метод арт-терапии, который позволяет открыть в себе творческую личность и помочь найти выход из самой трудной жизненной ситуации. По сказкам можно определить то, как человек заглядывает в будущее в отношении определенного поведения и учится предсказывать, как всё закончится, если он будет действовать так или иначе. В статье представлены практический опыт в проведении мастер-класса по сказкотерапии.

Ключевые слова: сказкотерапия, арт-терапия, психокоррекция, проецирование будущего, саморегуляция, гармонизация, самоанализ, рефлексия.

Что такое сказка и зачем нам читали их в детстве? Читая ребёнку сказку, притчу, былину, передаётся мораль, благодаря которой проходит более успешный уровень социализации и выстраивается особое отношение к миру. Ведь сказка включает в себя как психологию, так педагогику и философию.

К сказкам обращались в своем творчестве известные зарубежные и отечественные психологи: Э. Фромм, Э. Берн, Э. Гарднер, И. Вачков, М. Осорина, Е. Лисина, Т. Зинкевич-Евстигнеева и другие.

Сказки – интересная тема на многих уровнях. Они важны, потому что в культурном плане ими говорят маленькие дети, у которых еще нет фильтров, которые заставили бы взрослого отвергнуть противоправную или явно нелогичную идею. Дети «поглощают» сказки, а с помощью сказок они поглощают верования, ценности, «нравы» и «уроки», скрытые в сказке.

Скрытые «уроки» в сказках могут вызывать долговременное, разрушительное, бессознательное программирование, которое затем